

**«ВІТЧИЗНИ ТИ БУДЬ ВІРНИЙ
ДО ЗАГИНУ...»: ПРОТИ ДВОХ ІМПЕРІЙ**

<i>Розділ 10</i> Крах старого світу: змінитися і не загинути	199
<i>Розділ 11</i> Переграти Гітлера	220
<i>Розділ 12</i> Незалежність, євреї та «Нахтігаль»	234
<i>Розділ 13</i> З-під Вінниці через Білорусь до Львова	252
<i>Розділ 14</i> Командир підпільної армії: проти нацистів	268
<i>Розділ 15</i> 1944 рік: між фронтами	302
<i>Розділ 16</i> Командир підпільної армії: проти Советського Союзу	324
<i>Розділ 17</i> Боротьба за майбутнє	352
<i>Розділ 18</i> Дуель із чекістами	382
<i>Розділ 19</i> Життя після смерті	415
<i>Епілог</i>	427
<i>Додаток</i> Перелік умовник скорочень	433
<i>Джерела ілюстративних матеріалів</i>	435
<i>Музеї Романа Шухевича</i>	437
<i>Подяки</i>	439
<i>Примітки</i>	441

ВЕЛИКИЙ НЕПРИСУТНІЙ

До написання цієї книжки підштовхнув очевидний парадокс. Хоча Роман Шухевич належить до постатей, яких згадують повсякчас і в різних контекстах, та водночас широкі кола зацікавленої громадськості насправді мало що про нього знають. І відповіді на уточнювальні запитання про особу Шухевича більше кажуть про вже сформоване до нього ставлення тих, хто відповідає, аніж про нього самого.

Отож основна причина появи цієї книжки — це банальна потреба врешті дати зв'язний, чіткий, логічний і повний життєпис людини, яка фактично визначила обличчя другого етапу визвольного руху за державність, що ним стали Українська повстанська армія й націоналістичне підпілля.

Адже йдеться про людину, яка насправді створила і сформувала ту силу, яку досі називають «бандерівцями». Саме він ухвалював рішення й віддавав накази, які визначали розвиток подій. Чимало з наслідків тих рішень і наказів доклалися до формування запасу міцності, який дозволив відновитися Україні та протистояти новій хвилі агресії Москви. Промовистий факт: за останній рік чимало політичних діячів в Україні й за кордоном висловили низку ідей, співзвучних тому, що писали у програмних документах Роман Шухевич і його однодумці.

І одночасно, навіть коли йдеться про «його» епоху, у публічному просторі постать Шухевича опинилася в інформаційній тіні Степана Бандери. Ця тінь виявилася настільки глибокою, що навіть факт

помертвого нагородження Романа Шухевича званням Героя України прозвучав майже непомітно на фоні скандалу з нагородженням Степана Бандери. Та й у дискусіях навколо декомунізації тема Романа Шухевича майже не звучала. Парадокс: армія, якою він командував, у всіх на устах, а сам командувач — у тіні. Задля експерименту уявіть, що зараз ми говоримо тільки про ЗСУ і майже мовчимо про генерала Залужного. Дико? Авжеж.

Отож Роман Шухевич — це такий собі Великий Неприсутній історії боротьби України за себе. Ключова, але менше видима на фоні інших фігура.

Утім, якщо вдуматися в те, звідки і скільки збереглося паперових «слідів» про нього, то логіка цього парадокса стане зрозумілішою. Найбільше ж інформації, як це часто буває з керівниками визвольного руху, містять матеріали слідчих справ: протоколи допитів, доповіді таємних агентів держбезпеки, орієнтування, плани й результати облав. Фактично чекісти задокументували дуже багато ходів, і якби писати книжку тільки на цьому матеріалі, вийшов би непоганий детектив.

Але при цьому забуваються дві речі. Перша — ця вся інформація вціліла завдяки ворогу, який збирав її з одною метою — вислідити й убити генерала української армії, яка воювала за незалежність України. А друга — те, що дійшло до нас, це тільки частина зібраного. Двадцять томів агентурної справи на Романа Шухевича було спалено уже в незалежній Україні, у 1990-х роках. І враховуючи, що на той час від проголошення незалежності минуло лише кілька років, а «солдатів імперії» в силових органах вистачало, то навряд чи йдеться тільки про чиновницьку тупість. Радше — інформаційну диверсію.

Звісно, у слідчих справах соратників Романа Шухевича залишилося ще чимало відомостей, збереглися чотири томи справи «Вовка», як чекісти називали Шухевича, але яка це частина від знищеного, ми навряд чи колись дізнаємося.

Так, підпілля й УПА залишили по собі потужний документальний слід у морі різноманітних документів: наказів, розпоряджень, звітів, списків, кадрової та фінансової документації. На паперах стратегічного рівня, які визначали засадничі ідеологічні та/або

організаційні зміни, часто стоїть підпис Романа Шухевича як головного командира УПА.

Але це небагато додає до знань про постать саме Шухевича. Накази й розпорядження — це результат колективної праці, тобто нарад і консультацій Шухевича та його найближчого оточення. В архівах офіційних органів влади і легальних партій зберігаються протоколи засідань або внутрішнє листування. Що стосується ОУН(б) чи командування УПА із Шухевичем разом, усе це було знищено з вимог конспірації, якщо взагалі існувало. Отже, ми не маємо шансів довідатися про роль саме Шухевича у прийнятті багатьох рішень.

До того ж накази й розпорядження часто були реакцією на зміну зовнішніх обставин: що далі, то нагальнішим завданням ставало просто завершити боротьбу з мінімальними втратами та подбати про передачу традиції опору. Що ж до звітів як «вхідної документації», то часто це просто констатація й опис актуального стану справ. Рідкісні винятки із цього правила — звернення Романа Шухевича до підпілля та окремі збережені листи. Звернення, як-от з нагоди завершення війни в Європі, склалися відповідно до загальної тактики підпілля, але все-таки писалися за участі Шухевича, отже, відбивали його тлумачення й розуміння ситуації. Проте тільки в листах він дозволяв собі — що не дивно й цілком зрозуміло — по-справжньому побути не лише командиром, а й людиною. Це видно з уцілілого епістолярію до Василя Кука, з писаного в кінці 1949 року листа до Ольги Ільків. Останній став ідейним заповітом Шухевича, та, попри високий політичний стиль, у ньому знайшлося місце і для теплих вітань матері й дітям Ольги.

Однак цього насправді небагато відносно загальної маси.

Про Романа Шухевича залишилося чимало спогадів. Але все це — спогади вцілілих: або тих, кому вдалося вирватися в еміграцію, або тих, хто зумів пережити Советський Союз. Діаспорні мемуари оповідають переважно про дитячі та юнацькі роки Шухевича. Про загибель командира стало відомо в жовтні 1950 року, і Шухевич одразу став в очах еміграції частиною визвольної традиції й легенди. Виховані в «етиці обов'язку» представники старшого й молодшого поколінь вважали своїм громадянським обов'язком розповісти про молоді роки героя. Це дало два взаємозаперечні наслідки: з одного

боку, ці спогади містять силу-силенну подробиць про оточення і побут молодого Шухевича (хоч бери й фільм знімай!), з другого боку, вони великою мірою не критичні, а подекуди навіть агіографічні, надто якщо автор — священник. Хоча причини такої компліментарності не лише політичні, а й суто людські: до моменту написання мемуарів «про молодого Шухевича» пройшло кілька десятиліть, і пам'ять авторів та авторок, як це часто буває зі старшими людьми, воліла оприявнити милі ностальгійні подробиці замість підліткових вибриків майбутнього командира.

Значно менша частина еміграційних спогадів розкриває Романа Шухевича як підпільника й командира. Бо й потенційні автори переважно залишалися в Україні та продовжували боротьбу — і спогади Миколи Климишина, Ярослава Стецька, Євгена Побігушого, Івана Кедрин-Рудницького є частково плодом щасливого випадку. І вже справжнім дивом є мемуари Ірини Козак — «Бистрої», зв'язкової Романа Шухевича, яка в 1946 році зуміла перейти на Захід.

Зі зрозумілих причин найбільшій на свідчення сучасників останній період життя Романа Шухевича. Більшість людей із його особистого й політичного оточення не дожили до Незалежності. Частина з тих, хто дожив, у мемуарах зосереджувалася радше на перебігу боротьби, ніж на окремих персоналіях, як-от Василь Галаса. Частина спогадів з'явилася тільки завдяки записам усної історії та журналістам. Порівняно недавно пощастило виявити в архівах записи Михайла Зайця, охоронця Шухевича. Ймовірно, у неопрацьованих ще фондах і течках нас чекають нові відкриття.

Частково ця розкиданість і деяка уривчастість відомостей про Романа Шухевича мала своїм результатом ту специфічну дегуманізацію значущих для національного усамостійнення осіб, яку традиційно називають «забронзовінням» і пов'язують із надміром патріотизму. Реальна людина стає заручником свого героїзму, хай це одномоментний подвиг чи розтягнутий у часі чин, і зрештою губиться за своїми діями, аж до повного розмивання; навіть сумнів бере, чи взагалі з живою людиною ми маємо справу, а чи тільки з легендою про неї.

Але причина — аж ніяк не в надмірі патріотизму, нещасливо поєднаному з браком знань чи смаку. Ідеться про розрив між

симпатією до героя і бажанням дистанціюватися від нього як наслідок систематичного советського геноциду українців. Механізм такого розриву для людей, які не застали Советського Союзу, видається чимось перверзійним. Починається з того, що досвід масових репресій міцно закарбовує в голову: краще, щоби про твоє справжнє ставлення до осіб, пов'язаних із визвольним рухом, узагалі ніхто не знав. Послідовне дистанціювання від «своїх» борців ставало запорукою виживання.

Коли ж нарешті стає «можна» — що й відбулося 1991 року, — це не перериває одномоментно «змову мовчання» і не ламає одразу інерцію. Виникає конфлікт між успадкованим страхом і бажанням скористатися очевидною можливістю та необхідністю належно вшанувати. Щоб цей конфлікт вирішити, підсвідомість підказує такі способи пам'ятання, які одночасно вимивають особисті риси в образі людини. Якщо додати недавню пам'ять про тоталітарні ритуали і майже повну відсутність іншого культурного й мистецького досвіду меморіалізації, то отримуємо «забронзовілого», а насправді в чомусь виіншованого національного героя. Коли за ставленням «він же великий, хто ми проти нього» насправді стоїть: «ми не він, ми не причетні, не чіпайте нас». Один зі способів розірвати нарешті це коло на масовому рівні — розповісти про історичну постать як про людину.

Пропаганда породила чимало міфів про Романа Шухевича, які виявилися достатньо живучими. На противагу їй, не бракує і патріотичної міфології, втім, її тут виносимо за дужки, бо вона частина й інструмент «героїчної дегуманізації». Натомість пропагандистська міфологія, хоч уже й перестала бути чинником політичних процесів в Україні, залишається частиною інформаційної війни проти України і війни реальної, розв'язаної давнім ворогом.

Єдина на це рада — на підставі всього збереженого відтворити образ генерала і перипетії його життя максимально детально.

Попри все, ця книжка не претендує на правдивий у сенсі «повністю відповідний істині» (*was es war eigentlich gewesen*) портрет Романа Шухевича. Радше навпаки, у півдесяткові випадків довелося-таки гратися в детектива, пропонуючи читачам більш чи менш вірогідні припущення, як воно могло бути насправді. Це ті ситуації, де ми

напевне не дізнаємося точних деталей: про початок підпільної діяльності Шухевича, які рішення й процеси передували його призначенню на посаду бойового референта, про нюанси його взаємин з іншими діячами визвольного руху... Єдине, що достеменно, — він був щирим у своєму бажанні зробити все якнайкраще для того, щоб Україна вціліла й мала шанс відродитися.

Ця книжка для всіх, хто захоче її прочитати. Від учнів, яким набрид суворий офіціоз шкільного «патріотичного виховання», і до людей старшого покоління з центральних та східних регіонів країни, яким цікаво дізнатися, хто ж той командир «бандерівців». Для тих, хто хоче розібратися в міфах навколо Романа Шухевича і визвольного руху. Для тих, кому просто цікава історія, не кажучи вже про шанувальників командира.

Залишається побажати приємного читання.

ЧАСТИНА ПЕРША

«...З ПОЖЕЖ ВІЙНИ І ПОЛУМ'Я ВОГНІВ»: ДИТИНА ВІЙНИ